

crkva u svijetu

POGLEDI

IDEJE IVANA ILLICHA

Živan Bezić

O Ivanu Illichu se danas piše po čitavom svijetu. O njegovim idejama se raspravlja posvuda, a njegove knjige su prevedene na sve važnije jezike svijeta. Nažalost, na jezik njegova oca, na hrvatski, još nije preneseno ni jedno Illichevo djelo. U nas se uopće o Ivanu Illichu malo znade.

To je razlog više da se pozabavimo mislima našeg zemljaka.

Ivan potječe iz ugledne bračke obitelji Ilić (stoga ćemo njegovo prezime unaprijed tako i pisati), koja je imala razgranate poslovne veze po čitavoj staroj austrijskoj monarhiji, a najviše u Splitu i Beču. Otac mu je Hrvat (rođen u Splitu, a djed u Sutivanu na otoku Braču), majka pak bečka Židovka španjolske provenijencije. Ivan se rodio u Beču 1926. g. Djetinjstvo je proveo što u Beču, što u Splitu ili Sutivanu. Studirao je prirodne nauke, filozofiju i teologiju u Firenzi, Salzburgu i Rimu. Postigao je dva doktorata i odlično vlada mnogim jezicima (i hrvatskim također). Postao je katolički svećenik u njujorškoj nadbiskupiji (SAD).

U New Yorku je radio među portorikanskom sirotinjom i počeo se zanimati za društvena pitanja. Kao vicerektor sveučilišta u Portoriku proširio je svoje zanimanje na čitavu Latinsku Ameriku. Preselio je u Cuernavacu (Mexico), gdje se je posvetio izobrazbi misionara i socijalnih radnika za Južnu Ameriku. Tu je osnovao CIDOC (Centro intercultural de documentacion), središte za međukulturnu dokumentaciju, u kojem se obavlja bogata istraživačka, izdavačka i pedagoška djelatnost. U njemu se okupljaju mnogi Iličevi učenici i pristaše. Kako se čuje, CIDOC je u prošloj godini morao obustaviti svoj rad zbog financijskih teškoća.

Pošto je Ilić otvoren i kritičan duh, počeo je javno kritizirati i crkvene ustanove. Bio je pozvan u Rim na odgovornost od kardinala Šepera, pa

je nakon toga zatražio sekularizaciju. Za sebe kaže: »Ja sam svećenik, ali više ne vršim svećeničku službu«. ¹ Svoju sekularizaciju je obrazložio ovako: »Ja sam tako duboko povezan s problematikom Latinske Amerike, da moram raditi na svoju vlastitu odgovornost i ne mogu stajati u službi Crkve«. ²

Ilič je do sada objelodanio bezbrojne članke, govore i slijedeće knjige:

- *Metamorfosi del clero*, Ed. La Locusta, Vicenza, 1968.
- *Celebration of Awareness*, Harper & Row, New York, 1970.
- *Libérer l'avenir*, Ed. du Seuil, Paris, 1971.
- *Deschooling Society*, Harper & Row, New York, 1972.
- *Retooling Society*, I. izd. CIDOC, Cuernavaca, 1972.
- II. izd. pod naslovom »*Tools for Conviviality*«. Harper, N. York, 1973.
- *La convivialité*, Ed. Seuil, Paris, 1973.
- *Energy and Equity*, Harper, London, 1974.
- *Némésis médicale*, Ed. Seuil, Paris, 1975.

KRITIČAR DRUŠTVA

Ilič je nesmiljeni kritičar modernog društva i njegovih ustanova. Najviše mu smeta što je svijet podijeljen u dvije vrste ljudi: one koji imaju pre više i one koji imaju premalo. Odatle u svijetu tolike socijalne nejednakosti i nepravde. Ni bogati nisu sretni jer su postali robovi stroja i novca, svoje gramzivosti za profitom. Iličevo srce kuca za siromaha, za tzv. Treći svijet. Zabrinut je i zbog prenapučenosti zemlje, koja prijete katastrofom upravo najsiromašnijim zemljama. Pred problemima, koje smo sami stvorili, stojimo pasivni i bespomoćni, bez kreativnosti, tuži se Ilič.

Moderno društvo se trese u stalnim krizama: političkim, socijalnim, kulturnim, ekonomskim i ekološkim. Zagadili smo svoj okoliš u kojem živimo, zatrovali čitavi planet. Polucija Zemlje je ujedno i polucija čovjeka. Eksplozijom stanovništva, preobiljem i zlouporabom industrije ugrozili smo svoj vlastiti opstanak.

Ilič se žestoko obara na duh i način proizvodnje materijalnih dobara. Nezasitna produkcija je postala svrhom samoj sebi, izrodila se u superprodukciju, zlokobnu i opasnu. »Društvo proizvodi svoju vlastitu propast. Priroda je denaturirana. Čovjek iskorijenjen, kastriran u svome stvaralaštvu, zaključan u svoju osobnu čahuru.« ³ I u kapitalizmu i u socijalizmu produkcija se pretvorila u ideologiju, koja zadovoljava ljudsku pohlepu za posjedovanjem (to have, avoir), na štetu njegove prave biti (to be, être). ⁴ Ilič nije protiv privredne proizvodnje kao takve, ali

¹ Intervju s listom *Spiegel*, Hamburg, br. 9, g. 1970, str. 104.

² *Ibidem*.

³ *La convivialité*, str. 11.

⁴ »Što se narodi više obogaćuju, više se privikavaju na potrošnju nekorisnih i nepotrebnih stvari. Kao drogirani ljudi troše sve više i više da tako postanu sve manje i manje zadovoljni« (I. Illich, *Contre la production du bien-être*, u *Esprit*, br. 7—8, g. 1973, str. 36).

postavlja pitanja: zašto, za koga i na koji način proizvoditi? Zarada ne može biti glavna svrha ni čovjeka ni društva. Neumjereni rast proizvodnje vodi do hipertrofije (tumor društva), a ova do atrofije, što znači smrt i katastrofu.

Tipični izraz nezasitne produkcije jest suvremena industrija. Ona je zauzela monopolizirano mjesto unutar proizvodnje dobara i postala novi način ropstva. »Stroj nije ukinuo ljudsko robovanje, samo mu je dao novi oblik«, tuži se Ilić (Conviv. 13). Industrijalizacija je nastala eshalacijom tehnike i birokracije. Ona prividno obogaćuje, a stvarno osiromašuje, jer proizvodi novi, moderni, način siromaštva. Čovjek je totalno industrijaliziran, u svome poimanju, radu i rječniku.

Industrijalizacija nam je donijela još jedno zlo — specijalizaciju. Uz pomoć znanstvenika stvorila je novu klasu specijalista i tehnokrata, na koju Ilić grmi oštrim riječima. Mitizacija stručnjaka vodi zagluplivanju naroda i gubitku demokracije. Stručnjaci »manipuliraju ljudima prema svome vlastitom shvaćanju zlatne ere«.

Po Ilićevu shvaćanju ekvilibrij života je ugrožen na pet načina:

- poremećajem ekološke ravnoteže (polucija okoliša),
- prevlašću jednog načina proizvodnje nad ostalima (radikalni monopol industrije),
- okrnjivanjem ljudske slobode stvaralaštva i djelovanja (superprogramiranje),
- koncentracijom moći u pojedinim rukama (socijalna polarizacija),
- gubitkom smisla za povijesno iskustvo i historijske vrednote (the obsolence).

Kako god ne vrijedi ovo naše društvo, tako ne vrijede ni njegove institucije. Ljudi su skloni da sve institucionaliziraju: i rađanje i život i smrt. Najgore je što su i vrednote institucionalizirane. Sve je podređeno ustanovama i stvarima, tako da imamo »sve više korisnih stvari i beskorisnih ljudi«. Ilić ne niječe potrebu preobrazbe ljudi, ali inzistira na preobrazbi društvenih ustanova i struktura, čak i na njihovu rušenju (Deschool. Soc. 6). Njegova je stalna parola riječ »disestablishing«. U svojoj kritici ne štedi ni crkvene ustanove, pa ni papinstvo.⁵

Zanimljiva je Ilićeva teorija »dvaju pragova« kojom tumači društvene deformacije. Svaki ljudski instrumenat ili oruđe dobro je i korisno dok stvarno služi svojoj svrsi. Tako je u početku bilo sa svim našim izumima. To je prvi prag, potrebit i koristan. Prva vozila su zaista služila smanjivanju daljina, prve škole su doista pružale potrebna znanja i prvi (prirodni) lijekovi pomagali ljudskome zdravlju. Kad oruđe svojom proliferacijom postane samo sebi svrhom, prelazi prag korisnosti i postaje opasno, razorno i protukonvivijalno (drugi prag!). Stoga dolazi do paradoksalne situacije da motorni promet danas u velikim gradovima odu-

⁵ Povodom uspostave vojne diktature u Brazilu Ilić je uputio javno pismo papi Pavlu VI. Počinje riječima: »Sveti Oče! Moram Vas ukoriti zbog Vaše šutnje...« (Cuaderno No. 1008, CIDOC, Cuernavaca, 1970, str. 6/19).

zima više vremena nego pješačenje, da je škola postala kontraproduktivna, a moderna medicina neprijateljem ljudskog zdravlja, kako tvrdi Ilić.

Do rušenja ravnoteže između čovjeka i prirode dovela je još jedna pojava što je Ilić zove »radikalnim monopolom«. Kad se društvu nametne jedan jedini tip proizvoda i on jedini želi zadovoljavati čovječjim potrebama, eto monopola. To je svako hipertrofirano i jednostrano nametanje određenoga sredstva ili produkta. Tako je automobil osvojio monopol u prometu, škola u prosvjeti, bolnica u zdravstvu, a industrija u proizvodnji materijalnih dobara. Ilić navodi primjer Mexica. Prije rata su se tamo umrli ljudi pokapali prema starim mjesnim običajima. Poslije rata su pogrebna poduzeća dobila kontrolu nad grobljima. Otada se više nitko ne može sahraniti mimo pogrebnih poduzeća.⁶ Monopoli kontroliraju život i smrt.

Kako ćemo se osloboditi tih monopolističkih i opresivnih struktura? Ilić predlaže bitne političke promjene (l'inversion politique), rušenje starih ustanova, a ne boji se ni riječi revolucija. On govori o institucionalnoj i kulturnoj revoluciji, ali nije za krvave političke obračune, nije za nasilje. Spiegelovu dopisniku je izjavio: »Ja Ivan Illich, kršćanin i katolik, neću se pomoću Božjom nikada služiti nasiljem. Uvijek ću biti spreman podnijeti nasilje i tako ga pobijediti. Ali dozvoljavam da drugi kršćani mogu zauzeti drugačiji stav i stoga drukčije postupati.«⁷ U istom razgovoru iskazuje svoje divljenje i don Camilu Torresu i biskupu Camari, premda se je svaki opredijelio za različite metode borbe.

Iako se Ivan Ilić u svojim djelima ne bavi moralnim problemima čovjeka, ipak priznaje da na dnu svih društvenih nereda stoji čovjek sa svojim osobnim problemima: »Something is structurally wrong with the vision of homo faber.« (Desch. soc. 165).

IZOBLIČENA ORUĐA

Temeljni uzrok svih nedaća suvremenog svijeta Ilić vidi u izjednačavanju čovjeka s njegovim oruđima. Kriza je nastala uslijed zamjene čovjeka i njegovih oruđa. Umjesto da ostane gospodarom sredstava kojima se služi, »oruđe je zarobilo čovjeka« (Conv. 26). Ono »prijeti ravnoteži života, ravnoteži energije, ravnoteži znanja, ravnoteži moći i prava na povijest« (ib. 114).

Stoga je izraz »tool« u središtu Iličeve teorije društva. Što u njegovu rječniku znači riječ »tool« ili, kako je on sam prevodi na francuski, »outil« i »outillage«? Ne samo alat ili oruđe, već svako sredstvo kojim se čovjek služi u postizanju svojih humanih ciljeva. To je, dakle, svaki instrumentat ili pomagalo za rad. Ne samo neka alatka, sprava, aparat ili stroj, nego i čitava tvornica, bolnica, škola, električna centrala, svi energetske izvori, tehnika i znanost uopće. U oruđa spadaju i zakoni

⁶ *La Convivialité*, 82.

⁷ *Cuaderno* No. 1008, Cidoc, Cuernavaca 1970, str. 6/5.

i običaji i kultura jedne zemlje. Ukratko, sve čime se čovjek služi u svojoj borbi za život.

Oruđa su sama po sebi dobro i dobra. Svojtvena su inteligentnom biću. Ona imaju svoje optimalne dimenzije. No kad prijeđu taj prag, postaju napast i zlo, pretvaraju se u oružje. Najgore se zlo događa kad cilj i sredstvo promijene svoje uloge, pa sredstvo postane ciljem. Tada oruđe postaje »gospodarom, a zatim i krvnikom čovjeka« (Conv. 123). Potpuna »perverzija oruđa« zbiva se kad i sam čovjek postane oruđem: »Man is reduced to a tool of his tools« (Des. soc. 157). Oruđe je nadvladalo svoga tvorca, Prometej je skovao sam sebi okove.

Uloga oruđa je da proširi čovjekovu moć te da mu bude na korist, ali da mu ne ograničuje slobodu niti stvara nove robove produkcije. Pravo oruđe treba da bude konvivijalno (tipičan Ilićev izraz!), uporabivo, te da pomaže ravnoteži čovjeka i tehnike. Tek onda kad se opskrbi takvim sredstvima proizvodnje, naše će društvo postati »*retooling society*«. ⁸ Društvo s novim i pozitivnim oruđima. Preobraženo društvo.

Nažalost — konstatira Ilić — većina čovjekovih oruđa okrenula se je protiv svome tvorcu. Opijen pohlepom za moći i blagostanjem, zaveden magijom svojih oruđa čovjek je prešao onaj drugi opasni prag te je postao i sam njima manipuliran. Kao dokaz za svoju tezu Ilić se najčešće služi primjerima školstva, zdravstva i prometa.

Sa školskim ustanovama obračunava u svim svojim djelima, a naročito u knjizi *Deschooling Society* (što bismo mogli prevesti: »Raškolovanje društva«). Njezine temeljne misli izložio je u seminarima CIDOCA g. 1970, a prvo izdanje je izašlo pod naslovom *The breakdown of schools*.⁹ Drugo, prerađeno izdanje tiskao je slijedeće godine.¹⁰

Što Ilić sve predbacuje modernom školstvu?

Ono favorizira klasne razlike, opresivno je i destruktivno. Jednako je opasno kao i naoružanje. Prisvaja sebi monopol na obrazovanje. Obavezno školovanje je vrlo opasna ideologija. Uzdržavanje školstva društvo previše stoji, za nj se rasiplje golemi novac, a od škola uopće mala korist. One neodgojno djeluju na mladež, ubijaju u njoj kritički duh, zarobljuju je službenim doktrinama i otimaju gotovo čitavo vrijeme mladosti. U kulturnim zemljama školi služi veliki broj ljudskih bića, bilo kao učitelji bilo kao učenici. Škola većinom proizvodi neuspjele đake. Više čovjek nauči u životu nego u školi.

Prema Ilićevim riječima škola je moderna vrsta alijenacije, nova religija našeg društva sa svojim vlastitim i tabuiziranim obredima. Ona komercijalizira kulturne vrednote i postala je »the learning industry« (Des.

⁸ Tako je naslov jedne Ilićeve knjige u I izdanju (CIDOC 1972). U II izd. stavio joj je naslov »*Tools for Conviviality*« (Harper & Row, New York, 1973).

⁹ CIDOC Cuaderno No. 1016, Cuernavaca, 1971.

¹⁰ Pod naslovom *Deschooling society*, Harper, N. York 1972. Preveo Sl. Đorđević sa *Dole škole!*, u izdanju Duge, Beograd 1972. Čudno je da u prijevodu Ivanovo prezime glasi Ilić, a u popratnoj bilješci je proglašen protestantskim pastorom.

soc. 66). Definirajući školu kao »punovremeno pohađanje propisane nastave u određenoj dobi pod vodstvom učitelja« (ib. 38), Ilić je oštro kritizira u svim njezinim elementima. On se osobito obara na učitelje, školske »specijaliste«, čijoj su samovolji đaci izloženi i od kojih gotovo ništa ne nauče za život. Nastavnici uzurpiraju ulogu čuvara reda, moralizatora i terapeuta, tvrdi profesor Ilić.

Dok Ilić u svojoj, ne uvijek pravednoj, osudi školstva nalazi dosta prištaša (npr. Helmuta Schoeka),¹¹ dotle veći dio pedagoga prihvaća Ilićeve tvrdnje s rezervom ili s kritikom (npr. Roger Gilbert).¹²

Jednako oštro Ilić nastupa i prema medicinskim ustanovama. S njima lomi koplje u svojoj knjizi *Medical Nemezis*, prevedenoj na mnoge jezike.¹³ I nju je izradio u suradnji sa svojim prijateljima i učenicima. Ilić želi dokazati da medicina otkad je prešla drugi prag, naročito poslije II. svjetskog rata, više šteti nego koristi, postala je opasna i pogubna za zdravlje (le mal iatrogénétique!). On potpuno usvaja stanovište Olivera W. Holmesa: kad bi se sveukupna »materia medica« (osim rijetkih iznimaka) potopila na dno mora, bilo bi to daleko bolje za čovjeka, ali daleko gore za ribe!

Umjesto da liječe stare, medicinari proizvode nove bolesti, iatrogene naravi. Njihove tekovine su razni pesticidi, antibiotici, sedativi, droge, kontraptivna sredstva, farmakomanija, krive dijagnoze i terapije. Liječnička efikasnost je iluzija. Više ima nesretnih slučajeva u bolnicama nego na ulicama. Svi medicinski uspjesi su zapravo Pirove pobjede. Zdravlje je postalo trgovačka roba, a zdravstvo industrija i biznis, i to industrija koja je i sama bolesna. Čitavo zdravstvo se birokratiziralo, širi se kao maligni tumor, postalo je i samo epidemijom. Liječenje košta previše, a k tome samo povećava patnje, umjesto da ih umanjuje. Medicina ima krivi odnos prema boli, bolesti i smrti. Ona lišava čovjeka njegove prirodne smrti, a može se zlorabiti i u političke svrhe (slanje političkih protivnika u duševne bolnice!).

Ilić se posebno obara na liječnike kao »specijaliste zdravlja«. Oni se prave magima,¹⁴ služe se nerazumljivim jezikom, drže previše vlasti u rukama. Zaveli su monopol nad zdravstvom, izvršili »eksproprijaciju zdravlja«, kako veli Ilić. Liječnik postaje tvojim gospodarom još prije nego se rodiš, on čak određuje hoćeš li se uopće roditi. Liječnik je patogeni uzročnik, sposoban da razboli i zdrava. I zdrave osobe se sve više prepuštaju stručnoj medicinskoj njezi da bi ostale zdrave i u budućnosti. »A ishod svega je bolesno društvo« — zaključuje Ilić.

Tako su i zdravi i bolesni pretvoreni u žrtve medicine. Sam život je postao bolestan, svi ljudi pacijenti i čitav svijet bolnica. Društvo je suviše medikalizirano — uporno tvrdi Ilić — stoga i bolesno. Ljudi se pretvaraju u pacijente na umjetan način. Tretman pravih bolesnika u

¹¹ H. Schoek, *Schülermanipulation*, Herder, Freiburg, 1976.

¹² R. Gilbert, *Le idee attuali in pedagogia*, Citta Nuova, Roma, 1974, str. 181—188.

¹³ Prevedena u Beogradu, u prijevodu Milice Mihajlović, u izdanju »Vuka Karadžića«, 1976. I ovdje se pisca naziva Ilić.

zdravstvenim ustanovama je postao depersonaliziran, da ne kažemo nehuman. Bolesnik je objekt, potpuno zavisan o liječniku, nemoćan da se brani. Bolnica mu diže i posljednju odgovornost za vlastito zdravlje.

U svojoj dijatribi protiv medicinske prakse (Ilić nije glup da bi bio protiv medicinske znanosti i vještine) on često pretjeruje. Neumoran je u svojoj ironiji na račun Eskulapovih sljedbenika. Kao da ne vidi ni jedne njihove dobre strane. Zbog medicinara osuđena je medicina en bloc.

U arsenal izopačenih oruđa Ilić stavlja i suvremeni promet (s njim se posebno zabavio u knjizi *Energy and Equity*).¹⁵ I u povijesti prometa Ilić vidi ona svoja dva stadija ili praga razvoja. U prvome su »prometala« doista služila svojoj svrsi i pomagala čovjeku da prikrati prostorne udaljenosti i sebi zaštedi vrijeme za stvaralački rad. U drugom stadiju prag korisnosti je prekoračen, motorna vozila su zarobila vozače i okupirala čitavo njihovo vrijeme. Ideal pretjerane brzine stvara fizičke (zagađivanje okoliša, prenatrpanost gradova i putova, zakrčenost prometa), socijalne (povećanje društvenih razlika, zaduživanje, odsutnost iz obitelji) i antropološke smetnje (stvaranje umjetnih potreba, razbijanje prirodnog ritma života, nemogućnost življenja bez mehaničkih proteza itd.). Stoga kao idealnu brzinu transporta Ilić predlaže brzinu dvokolice. Što ide preko toga postaje kontraproduktivno. Kao klasičan primjer saobraćajnog apsurdna Ilić uzima automobil. »Otkad je transportna industrija prešla drugi prag promjena, vozila više stvaraju udaljenosti nego što ih skraćuju. U želji da dobije na vremenu društvo ga sve više i više rasipa u prometu. Tipični Amerikanac npr. posvećuje svojim kolima više od 1500 sati godišnje. On u njima sjedi, jureći ili čekajući, teško radi da bi ih kupio, da nabavi gorivo, gume, da plati razne pristojbe, osiguranje, kazne i porez. On posvećuje četiri sata dnevno svojim kolima služeći se njima, baveći se njima ili radeći za njih. Uračunajmo tome i ostale aktivnosti u vezi s autom: boravak u bolnicama, na sudovima ili u garažama, gubitak vremena gledajući na televiziji (ili u časopisima, moja op.) automobilske reklame, potrošeno vrijeme za sticanje novca u svrhu putovanja itd. Amerikancu treba dakle 1500 sati da prijeđe 10.000 km puta, treba mu jedan sat da prijeđe 6 km!«¹⁶

Koja ironija! Koliki troškovi, trud i gubici vremena da se na koncu ostane na početnoj (pješačkoj) brzini! Besmisao moderne civilizacije...

Ilić je iznio i drugih primjera »perverzности« naših oruđa, no — kratkoće radi — ne ćemo ih nabrajati.

PROROK NOVOGA DRUŠTVA

Ilić nije samo kritičar i rušilac staroga društva, on je i prorok novoga. U svim svojim djelima on ističe neke temeljne vrijednosti na kojima se mora graditi novi bolji svijet.

¹⁴ Na ruskom se jeziku liječnik kaže »vrač«, a liječiti »vračiti« (moja opaska).

¹⁵ Služio sam se francuskim prijevodom *Energie et Equité*, Ed. Seuil, Paris 1973.

¹⁶ *La Convivialite*, str. 24.

Prije svega Ilić naviješta novo postindustrijsko društvo koje će počivati na trima osnovnim postulatima: nadživjeti sadašnje opasnosti po čovječanstvo, svima pružiti jednake uvjete za život te poštivati kreativnu autonomiju ili slobodu čovjeka. To će se moći ostvariti tek onda kada čovjek zagospodari sredstvima proizvodnje. Takvo idealno društvo Ilić naziva »konvivijalnim« (*the conviviality*).

Po zamisli Iličevoj konvivijalnost je sposobnost zajedničkog života u pravdi i radosti, svečanost zajedničkog stola (od latinskoga *com-vivere*, *convivium*), bratski suživot.¹⁷ Međutim, konvivijalnost je moguća samo u ravnoteži ljudskih ciljeva i sredstava: »Conviviale est la société où l'homme contrôle l'outil.«¹⁸ Koliku važnost Ilić pridaje pravilnoj upotrebi oruđa, pokazuje rečenica što ju je nadodao: »C'est l'outil qui est convivial et non l'homme« (ib.). Ipak je elemenat ljudske ličnosti prvobitan: »Konvivijalnost je osobna sloboda ostvarena u odnosima proizvodnje u krilu društva providena efikasnim oruđima.«¹⁹

Zbog toga su za Ilića sva sredstva proizvodnje ili manipulativna ili konvivijalna. Kako je veći dio institucija i oruđa postao manipulativan, treba dokrajčiti ovo industrijsko društvo i prištedjeti većini čovječanstva (Trećem svijetu) gorka iskustva industrijske ere. On predlaže tzv. »multidimenzionalnu ravnotežu« života. Izlaz iz sadašnje krize vidi u novom sustavu produkcije, u stvaranju nove društvene svijesti, u zabrani onih oruđa što skućuju ljudsku slobodu, u zaštiti temeljnih vrednota, u rušenju današnjeg vladajućeg sloja i ostvarivanju konvivijalnog rada.

Ilić ne spada u ljude koji se dadu zavarati parolama progresa, visokog standarda i beskonačnog proizvodnog rasta. On osuđuje kult novoga radi novoga. Nije on protiv napretka, ali mu daje novi smisao. Nije spas u progresu nego u konvivijalnosti, tvrdi on. Treba korjenito preispitati prikladnost naših oruđa, tehniku staviti u službu ljudi i obuzdati nekontrolirani rast proizvodnje. Ilić savjetuje potrošačku askezu. On je za »stvaranje više sreće s manje obilja« (Conv. 101).

U tu svrhu učitelj iz Cuernavace preporučuje tri zadatka:

- demitologizaciju znanosti. Mit o svemoći znanosti i tehnike nužno vodi čovjeka na stranputicu;
- ispravak svagdanjeg govora, koji je iskvaren nominalizmom (npr. mjesto da rade, ljudi se zadovoljavaju izjavom »imam posao«);
- stvaranje novoga konvivijalnog zakonodavstva (disestablishing), jer dosadašnje pogoduje negativnim trendovima starog društva.

Tek tada će novo društvo biti opskrbljeno prikladnim pravnim, kulturnim i proizvodnim oruđima (*retooling society*).²⁰ Iliču nije do toga da ruši, nego da gradi. A graditi se ne može bez odgovarajućih oruđa.

¹⁷ Đorđević je riječ konvivijalnost preveo s druželjubivost (*Dole škole*, 74).

¹⁸ *La convivialité*, 13.

¹⁹ *Ib.*, 28.

²⁰ Tako glasi naslov Iličeve knjige koju će poslije preraditi pod nazivom *Tools for conviviality*, Harper & Row, N. York, 1973.

Ni u prosvjetnoj problematici Ilić ne ostaje samo pri svome »deschooling«-u (raškolovanju). Iako deschooling ostaje »korijen svake slobode«, mora se pronaći nove vanškolske oblike obrazovanja: slobodne tečajeve, svestranu literaturu, javne laboratorije, praktikume, centre za studij, privatnu pouku, te svako slučajno i neformalno sticanje znanja. Četiri su glavna izvora vanškolskog znanja: stvari, modeli, vršnjaci i odrasli. Uostalom, sve bi javne ustanove morale djelovati obrazovno. Novi oblici izobrazbe trebali bi ići za tim da stvore novog čovjeka, ali epimetejskog, ne prometejskog tipa (Desc, soc 150 . . .).

U zdravstvu bi se morala provesti »deprofesionalizacija« medicine. Bolesnik ne smije gubiti nadzor nad svojim zdravljem i svojom osobom. On ima pravo da se sam liječi, u svojoj obiteljskoj sredini, prirodnim lijekovima i od ljudi u koje ima povjerenja (a koji ne moraju biti doktori medicine).

Kako će se ostvariti sve predložene društvene reforme? Smišljenom, smjelom i dosljednom političkom akcijom, misli Ilić. Premda on sam nije nikakav političar, izlaz iz krize nalazi u političkom i kulturnom prosvjetljavanju i djelovanju. Koju politiku zagovara Ilić? On osuđuje kapitalizam (Conv. 11), simpatizira socijalizam (Conv. 29, Quaderno 1008, 6/4), ali ne prihvaća komunizam niti se angažira u nekoj konkretnoj političkoj akciji.

Evo kako francuski socijalist Patrick Viveret crta Ilićevu političku situaciju: »Za Ilića se političari malo zanimaju. Sumnjiv je po svome neo-rousseauizmu. U njegovoj kritici industrijskog društva neki naziru obnovu reakcionarne misli. Krajnja ljevica u njega nema povjerenja. Komunistička partija ga odbacuje. Socijalistička ljevica nije složna u odnosu na nj.«²¹

U svom političkom preobražaju društva Ilić se ne stavlja uz bok nikakve političke stranke ili pokreta. Sumnjičav je prema svim ideologijama. On računa više na svijest odabrane manjine, elite. »U času kaosa — misli Ilić — katastrofa će se pretvoriti u krizu ako se nađe skupina lucidnih ljudi koji znaju sačuvati hladnokrvnost i nadahnuti povjerenje svojim sugrađanima.«²² Ilić se trudi da odgoji takvu elitu, ali kao da i sam sumnja u uspjeh kad piše: »En fait l'issue de la crise imminente dépend de l'apparition d'élites impossibles à récupérer.«²³

Da li je naš zemljak utopist, kako mu mnogi prigovaraju, ili realist? U njemu ima nešto od jednoga i drugoga. Očito je utopist kad zamišlja obrazovanje bez škola, zdravstvo bez medicine ili promet koji bi se zaustavio na dvokolici. Realno misli kad predlaže njihovu sanaciju na bazi temeljnih vrednota i nudi konkretne mjere obnove. Sam za sebe veli: »Ja ne predlažem neku normativnu utopiju« (Conv. 33). Radije se služi opisivanjem modela budućnosti, koje bi Nijemci nazvali »Real-utopie«.

●

²¹ P. Viveret, *Attention Illich*, Ed. du Cerf, Paris, 1976, str. 5.

²² *La convivialité*, 152.

²³ *Ib.* 150

U svojim mlađim danima Ilić je više govorio o vjeri i Crkvi.²⁴ Sada sve sve manje i manje, premda se vrlo često služi vjerskim pojmovima, primjerima i prispodobama. Prema Crkvi ima dosta kritičan stav, pa je u svojim djelima ne šteti kao ni ostale institucije. Glavna mu je briga da Crkvu »deklerikalizira«. On je protiv svih »profesionalaca« i na profanom i na vjerskom području. Zastupa mišljenje da treba rediti starije, prokušane i oženjene ljude, koji ne moraju obavezno završiti teološki studij, a svoju svećeničku službu će obavljati usput, bez doživotne obaveze.²⁵ Takvi su ga nazori doveli u sukob s crkvenim učiteljstvom.

Metoda rada kojom se Ilić služi u svojim djelima sasvim je jednostavna. U sadržajnom smislu ona je radikalno kritična u odnosu na sadašnjost, a utopijska u pitanjima budućnosti. S obzirom na oblik izražavanja Ilić najviše upotrebljava primjere i slike. Tu je njegov forte. Poznati su njegovi primjeri o školskoj »mreži« te o televiziji i komunikacijama u zemljama u razvoju, osobito u Latinskoj Americi. U svom izlaganju služi se induktivnom metodom: uvijek polazi od činjenica da bi došao pojmovima. Piše jednostavno, razumljivo, sočno i slikovito, bez patine učnosti. Njegove knjige nisu namijenjene stručnjacima, koje on ionako ne trpi. Svi ga rado čitaju, premda njegove ideje mnoge iritiraju (kao npr. pjesnika P. Emanuela).²⁶ Ilićeve knjige su djelo mudraca. *La civiltà cattolica* ih klasira u »genere litterario sapienziale«.²⁷

Kod Ilića je simpatična njegova ljubav prema slabijemu i duboki osjećaj socijalne pravde. Nije konformist, ni vjerski ni politički. Ne zastupa ničije interese osim onih koji su izrabljivani. Nije ni pod čijim uplivom, u svojim je analizama društva samostalan, a u svojim prijedlozima zahtijevan. On ne krije neugodnu istinu da obnova društva traži ozbiljne žrtve i osobnu askezu.

Naravno da sve Ilićeve misli i nazore ne možemo prihvatiti bez ikakve rezerve. I u njegovom misaonom sustavu daju se otkriti nedostaci. Možda mu je najveći taj što je sva svoja istraživanja koncentrirao ne na čovjeku, nego na njegovom oruđu. Ilić se bavi samo društvom, nikada pojedincem. I to samo industrijskim društvom, a ne ljudskom zajednicom u cjelini. Suviše pojednostavljujući stvari znade i pretjerati. To se najviše primjećuje kad govori o školstvu i zdravstvu.

Ilićeve knjige obiluju podacima, brojkama i primjerima, ali on redovito ne donosi svoje izvore.²⁸ Doduše, poziva sve one koji su zainteresirani za njegovu dokumentaciju neka zavire u arhive CIDOCA, ali zar je to ostvarivo? Vrlo često upotrebljava razne kratice i sigle bez ikakva tumačenja, tako da čitatelj ostaje pri svome gladu.

²⁴ I. Illich, *Metamorfosi del clero*, La Locusta, Vicenza, 1968.

²⁵ CIDOC Cuaderno No 1008, 6/11.

²⁶ P. Emmanuel, *Pour une politique de la culture*, Le Seuil, Paris, 1971, st. 154.

²⁷ *La civiltà cattolica*, br. 3019, g. 1976, str. 52.

²⁸ Jedino djelo u kojem obilno citira i navodi bogatu bibliografiju jest *Medicinska Nemeza*.

Neki zamjeraju Iliću da je individualist, samotar, bez organiziranih pri-
staša i oslonca u javnosti. On se rijetko poziva na druge mislioce, gotovo
nikada ne citira, ne uspoređuje svoje zamisli s idejama drugih, suve-
reno donosi sudove. Ipak je istina i ovo: Ilić ne radi sam, tijesno sudje-
luje sa svojom grupom u Cuernavaci, svoje misli brusi ekipno, diskutira
sa svojim suradnicima. Svoje knjige naziva »esejima« i »nacrtima«,
predlaže ih na kritiku svojim učenicima, traži opaske i sugestije, stalno
ih prerađuje uvažavajući tuđa mišljenja i zamjerke.

Ilić je zanimljiv i u svome samotarstvu i u svojoj konvivijalnosti.

Najzanimljivija odlika njegove misli jest što je još uvijek mlada i u
razvitku, kritična prema ostvarenome, a otvorena i optimistička prema
ostvarivome.

NAJVIŠI VRHUNAC

Marko Kozina

Najviši vrhunac
na svijetu
je
čovjek

Do te visine
još se nitko
popeo
nije

Čovječe
kad ćeš biti
jednak
sebi